

Zout

Hans Beelen en Nicoline van der Sijs

“De zee zit barstensvol met jou, maar echt goed smaak je op een eitje”, dichtte Abdelkader Benali in 2003. Jacob Cats kon in 1636 “beter gout, als zout op aerden missen” en de Bijbel stelt kortweg: “Zout is iets goeds” (Lucas 14:34). Het veelgeprezen mineraal dat in de keuken, bij gladde wegen en in de chemische industrie onmisbare diensten bewijst, is ook voor onze taal een smaakmaker.

■ SAL

In de middeleeuwse encyclopedie *Vanden proprieteyten der dinghen* van Bartholomeus Engelsman, die in 1485 in Nederlandse vertaling verscheen, wordt een verband gelegd tussen het vurige karakter van zout en de Latijnse woorden *sal* en *salire*, die ‘springen’ betekenen: “Sal dat is sout ende is gheseit van saliendo dat is van springen want als men soute int viere werpt so springet vten viere wantet vierich is” – dus: ‘Sal betekent ‘zout’; het is afgeleid van *saliento* (‘springen’), want als je zout in het vuur werpt, dan springt het uit het vuur, omdat het vurig is.’ Tegenwoordig weten we dat die etymologie onjuist is: het Nederlandse *zout*, het Latijnse *sal*, het Duitse *Salz* en het Engelse *salt* gaan allemaal terug op één Indo-Europese wortel (het Indo-Europees is de moedertaal van de meeste talen die in Europa worden gesproken).

Typisch voor het Standaardnederlands is dat de klank *al* zich tot *ou* heeft ontwikkeld. In de twaalfde eeuw treffen we de oude *al*-klank aan in *Saltkota*, letterlijk ‘Zoutkeet’, de naam van een plaatsje in de buurt van Duinkerken, waar in de Middeleeuwen zout werd gewonnen. Inmiddels heet het dorp *Zuidkote* – kennelijk herkende men dat *salt* niet meer, en werd het opgevat als windrichting.

■ SLA EN SALARIS

Het eeuwenlange gebruik van zout bij het kruiden en conserveren heeft tal van culinaire woorden opgeleverd. Het woord *salade* is eind zestiende eeuw ontleend aan het Frans. Het gaat via het Italiaans terug op het Latijnse werkwoord *salare* (‘zouten, inleggen’). De

betekenis verschoof van ‘gerecht uit groente bereid’ naar ‘groene groente die rauw wordt gegeten’. Met name de verkorte vorm *sla* heeft deze tweede betekenis aangenomen. Een eigen betekenisontwikkeling vertoont de verkleinvorm *slaattie*, al in gebruik vanaf 1672 voor ‘koud hartig gerecht met tomaten, komkommer e.d.’ En in *De Tijd* van 23 november 1897 lezen we: “Sedert eenige jaren plegen de oude robben [zeelieden in een tehuis] te Egmond omstreeks St. Nicolaas te worden vergast op een extra-slaattie en een extra rookertje.” Hier betekent *slaattie* ‘tabakspriem’. Met het in onbruik raken van zulke priemen is deze betekenis verdwenen.

Een zoutige oorsprong heeft ook *zult* (‘gepekeld vleesspijs’). Aan verschillende Romaanse talen hebben we woorden ontleend als *salsa* (‘scherpe saus’), *salami* (‘gekruide Italiaanse worst’), *saucijsje* (‘gezouten worst’, al in 1477 genoemd als *salcijsken*) en *saus*, die alle uiteindelijk teruggaan op het Latijnse *sal*.

In de Romeinse tijd kregen soldaten een zoutrantsoen. Dit *salarium* werd later ook toegekend aan rondtrekkende ambtenaren. Zo ontstonden de betekenissen ‘bezoldiging aan officieren’ en

‘onkostenvergoeding van ambtenaren’. In het Nederlands, dat het woord ontleend heeft aan het middeleeuws Latijn of het Frans, is de uitgang *-ium* vervangen door *-is*. Al in 1282 treffen we in een Vlaamse oorkonde de moderne betekenis aan, in de formule *sonder salaris ende sonder enigghen cost*: ‘zonder bezoldiging en zonder enige onkostenvergoeding’.

■ HALOGEENLAMP

Het met het Latijnse *sal* verwante Griekse woord *hals* is via het Zweeds in het Nederlands beland. Op basis van de tweede naamval *halos* muntte de Zweedse scheikundige Berzelius in 1742 de samenstelling *halogeen*, letterlijk ‘zoutvormend’. Hiermee duidde hij een groep elementen aan die bij aanraking met metaal zouten vormen. Het woord *halogeen* is populair geworden in de samenstelling *halogeenlamp*. In deze lampen bevindt zich een halogeen element, bijvoorbeeld broom, dat met metaaldamp van de gloeidraad reageert. Van het aldus ontstane metaalzout slaat vervolgens het metaal weer op de gloeidraad neer, waardoor de levensduur van de lamp wordt verlengd.

■ ZOUTPILAAR

Zout komt ook voor in allerlei uitdrukkingen. Bijbels van oorsprong is *als een zoutpilaar erbij staan*: ‘verstijfd blijven staan’. De vrouw van Lot veranderde in een zoutpilaar toen ze op de vlucht voor de verwoesting van Sodom en Gomorra tegen Gods verbod in toch omkeek (Genesis 19:26). Elders in de Bijbel blijkt hoe kostbaar zout in het verleden was, getuige de gevleugelde uitdrukking *Gij zijt het zout der aarde* (Matteüs 5:13).

Het zout in de pap (‘datgene wat iets de moeite waard maakt’) is ontstaan als een omdraaiing van *geen zout in de pap verdienen* (‘heel weinig verdienen’). Een Indische variant wordt aangetroffen in de *Java-bode* van 22 oktober 1875. In een ingezonden brief wordt opgemerkt dat in Magelang geen behoefte bestaat aan een nieuwe onderwijzeres: “Die mejufvr. uit Rembang zou niet alleen hier geen bestaan vinden, doch geen zout met rijst verdienen, op zijn Hollandsch uitgedrukt geen zout in de pap.”

In de Bijbel veranderde de vrouw van Lot in een ‘zoutpilaar’.